

вою, дає підстави для загалом схвальної оцінки перекладу Бориса Тена. Виявлені недоліки, проте, висувають потребу поновлення цього перекладу, який найкраще може доопрацювати тільки сам Борис Тен.

1. Бабалене Д. Английский пятистопный ямб в литовском переводе.— В кн.: Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков. Материалы всесоюзной научной конференции, ч. 1. М., 1975. 2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. М., 1975. 3. Левый Иржи. Искусство перевода. М., 1974. 4. Чуковский К. Высокое искусство. М., 1968. 5. Шекспір Вільям. Вибрані твори в 2-х томах. К., 1952. 6. Шекспір Вільям. Полное собрание сочинений в 8-и томах, т. 1. М., 1957. 7. Шекспір Вільям. Твори в 3-х томах, т. 1. К., 1964. 8. The works of Shakespeare in four volumes, vol. II. 1937.

Подана до редколегії 5.08.79

О. С. МЕДВІДЬ, вкл.,
Дрогобицький педагогічний інститут

ЛІРИКА ШЕКСПІРА В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Сонети Шекспіра справедливо вважаються перлинами світової лірики. Вони дістали високу оцінку сучасників поета. На теплі відгуки і схвалення Шекспірових сонетів натрапляємо ще задовго до того, як їх уперше опублікував Т. Троп у 1609 р. Наступний видавець сонетів Бен Джонсон (1640 р.), відзначаючи їх чистоту, ясність, витончену простоту і блискучу красномовність, писав, що вони не набули, однак, такої популярності, як інші твори Шекспіра, у зв'язку з появою нового напрямку в поезії, представники якого порвали з традиціями ренесансу.

На відміну від драматургії, Шекспірова лірика довго не знаходила читача і прихильного критика. Так, англійський шекспірознавець Джордж Стівенс вважав сонети сумішню афектації і нісенітниць і не включав їх до свого видання творів Шекспіра (1793 р.). На його думку, ім'я Шекспіра було б маловідомим, якби він не написав нічого, крім цих творів [18, 325]. Таке перебільшено стримане ставлення до Шекспірової лірики А. Анікет пояснює відсутністю поетичного чуття у видавця, який не помітив нового напрямку, що утвердився в англійській літературі через декілька років. Адаже для романтиків, як відомо, Шекспір став прапором боротьби проти класицизму, а його лірика — зразком високохудожньої поезії [3, 190].

В. Белінський відносив Шекспірові сонети до «багатющої скарбиці ліричної поезії» [4, 50—51]. Великого значення надавав сонетам і відомий радянський шекспірознавець М. Морозов, відзначаючи, що «вони красномовно говорять про велич Шекспіра як ліричного поета» [8, 37].

Сучасні дослідники Шекспіра ставлять сонети поряд з його кращими драматичними творами, простежують «перегукування деяких мотивів у Шекспірових драмах і сонетах» [5, 3]. Особливо

близькі до трагедій сонети, в яких ідеться про душевний розлад, сердечні рани ліричного героя та гріке усвідомлення невідповідності ідеалів реальному життю. Це зокрема 66-й сонет, який «можна було б поставити епіграфом до великих трагедій Шекспіра» [7, 283].

У поетичному відношенні сонети не однорідні — деякі з них близькі до традицій гуманістичної поезії епохи Відродження, іншим бракує гармонійності, властивої цій поезії. Це пов'язано з загальною еволюцією творчості Шекспіра, який на початку своєї літературної діяльності вірив у здійсненність ідеалів гуманізму, але сувора дійсність розбила його надії на всезагальну гармонію [3, 204].

Шекспірові сонети напрочуд динамічні. Захоплення, радість, сум, гіркота розчарування, страждання, розпач, обурення, ширість, добросердечність, ніжність, любов — ось вияви багатогранної душі поета. Важливість проблем, яких торкнувся Шекспір у своїх сонетах, глибина філософської думки, сила почуттів, яскравість поетичного вислову повсякчасно приваблюють увагу перекладачів, і кожна розвинена література пишеться принаймні одним, а то й кількома варіантами відтворення поетичного слова великого майстра засобами рідної мови [5, 3].

З цієї духовної скарбниці людства черпала й українська література. Могутнє, вічно живе джерело думок і почуттів Шекспіра було благотворним для самобутнього і яскраво вираженого таланту Лесі Українки, яка зверталася до подібних мотивів, образів і прийомів. Уже в ранніх сонетах поетеси «Натура гине — вся в оздобах, в злоті...» та «Дивлюся я на смерть натури...», написаних у 1890 р., можна помітити спільні мотиви з славистичним 66-м сонетом [12, 3]. Проте навіряд чи простежується тут залежність від Шекспіра, оскільки в обох сонетах звучать мотиви, характерні для муньної поетеси. Проводячи в «Сонеті» паралелі: «Натура гине — вся в оздобах, в злоті... Останній усміх ясний потягла і красною мелевою пала, немов конаюча вродивниця з сузеті», Леся Українка наділяє природу притаманною їй самій властивістю ковати слони від людей. Ще більшою мужністю і вмінням «крізь слони смітись» сповнений сонет «Дивлюся я на смерть натури...», де поетеса прагне бути спокійною, як і природа, «в час конання» і замість слів бачити «усміхи ясні».

Український читач уперше познайомився з Шекспіровими сонетами у перекладах І. Франка. Інтерес І. Франка до Шекспірових сонетів цілком зрозумілий: як свідчать його власні твори, сонетна форма приваблювала його своєю строгістю й красою:

Сонети — се раби. У форми пуга
Свобідна думка в них тремтить закута,
Примірена, як міряють рекрута,
І в уніформ так, як рекрут, ухнула.
Сонети — се пани. В них мисль від роду
Приглашено для форм... [14, т. 1, 142]

Працюючи над політичними сонетами, український поет вивчав особливості класичного сонета та досвід кращих сонетярів світу, яким віддавав належне у своїх ранніх творах:

Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,

В форму майстерну, мов різьблена чарка,
Слою любов, мов шум-вино, вливали. [14, т.1, 150]

Шекспірові сонети захоплювали І. Франка своїм реалізмом, зв'язком з живою дійсністю, оригінальністю, високою поетичною майстерністю. У 1882 р. він переклав сонети: 14-й (З небесних зір не вмю я читати), 76-й (Чом бідний так на новину мій спів), 143-й (Як господиня дбала без упину), (Очей твоїх небесна перекона...) і запропонував їх для публікації редакторові журналу «Зоря», який у 1884 р. помістив лише 76-й сонет. Решту вперше надрукував М. С. Возняк у 1924 р. в журналі «Культура», № 2. У своїх перекладах Франко передусім дбав про збереження змісту й образної системи сонетів, як наприклад, при відтворенні 143-го сонета, де «найвиразніше виявлена характерна властивість Шекспіра-лірика брати свої образи й порівняння з живої дійсності» [15, 119].

Особливої уваги заслуговує сонет «Очей твоїх небесна перекона...», який текстуально не відповідає жодному з 154-х сонетів В. Шекспіра, на підставі чого В. І. Шевчук робить висновок, що це, можливо, віддалений переспів [14, т. 12, 713]. Однак це цілком адекватний переклад сонета Лонгвіля з IV дії, третьої сцени комедії «Марні залицання» (Love's Labour's Lost):

Did not the heavenly rhetoric of thine eye,
'Gainst whom the world cannot hold argument,
Persuade my heart to this false perjury?
Vows for thee broke deserve not punishment.
A woman I forswore; but I will prove,
Thou being a godless, I forswore not thee:
My vow was earthly, thou a heavenly love;
Thy grace, being gain'd, cures all disgrace in me.
Vow's are but breath, and breath a vapour is;
Then thou, fair sun, which on my earth dost shine,
Exhaustest this vapour-vow; in thee it is:
If broken, then it is no fault of mine;
If by me broke, what fool is not so wise
To lose an oath to win a paradise? [19, 161]

В. Шекспір, як відомо, почав писати сонети ще на початку 90-х років, і в комедії «Марні залицання» він часто звертається до сонетної форми. Деяко змінені текстуально сонети Лонгвіля, Бірона і Дюмена з цієї ж комедії разом з сонетами 138-м та 144-м були надруковані ще через рік (1599 р.) у збірці поезій «Пристрасний пілігрим».

Не володіючи англійською мовою, І. Франко, очевидно, користувався німецьким перекладом Отто Гільдемайстера, хоча й міг скористатися польським перекладом Леона Ульріха повного видання 1875—1877 рр. Проте зіставлення виявляє, що Франків пе-

реклад текстуально ближчий до німецького, а структурно — до польського, зокрема заміненого англійського сонета (три катрени і заключний двовірш) класичною формою (два катрени і два терцети).

Тим часом збереження шекспірівської структури 28-го сонета, автограф якого орієнтовно датується початком 80-х років [14, т. 12, 712], дає підставу висловити сумнів щодо цієї дати, оскільки у всіх перекладах 1882 р. не збережено англійської сонетної форми, як пізніших, зроблених безпосередньо з оригіналу, яким Франко почав користуватися з 1895 р.

Проте в деяких перекладах 1901 р. сонетна форма зовсім втрачена: п'ятистопний ямб замінено чотири- і тристопним хореем, причому 130-й сонет (У моєї пані очі...) розділено на шість катренів, а два катрени 96-го сонета (Сі говорять: твоя хлиба...) — на чотири. Така заміна зумовлена тим, що Франко звернувся до цих поезій у своєму аналізі трагедії «Антоній і Клеопатра». «Розглядаючи сонети Шекспіра в цілому як ліричні твори, в яких знайшло відображення пережите поетом, перекладач у своїй передмові наводив їх як доказ наявності автобіографічного моменту в трагедії «Антоній і Клеопатра». У зв'язку з цим його цікавив переважно їх зміст, і він передавав його у найбільш зручній для себе формі» [15, 120].

Слід зазначити, що в цій передмові до Кулішового перекладу трагедії Франко помістив і 131-й сонет (Тиранка ти, о так, така твоя вже вдача), в якому, як і в пізніших перекладах, відтворено шекспірівську структуру сонета. З них ще «Три сонети» (29, 30, 66) Франко надрукував у журналі «Літературно-науковий вісник» у 1907 р., а сонети 28-й (І як же щастя знає мені знати) та 31-й (У твоїй груді всі серця заперті) вперше опублікував М. С. Шаповалова у збірнику «Іван Франко. Статті і матеріали» у 1949 р.

Як свідчать автографи, Франко багаторазово уникно працював над своїми перекладами, добивався адекватності змісту й тональності сонетів, звертаючись до них ще й в останні роки життя.

У львівському журналі «Літературно-науковий вісник» у 1900 р. було також надруковано 29-й сонет у перекладі П. Грабовського, який надав шекспірівському відному сонетній схемі рме сонета класичного, запровадивши однакове римування в обох катренах.

Визначним явищем в історії української шекспірівани виявився переклад усіх сонетів Дмитром Паламарчуком у 1966 р. Віртуозно володіючи сонетною формою, Д. Паламарчук лише в поодиноких випадках не зберігає шекспірівської структури сонета. «Перекладач виявив неабияку вправність у відтворенні прикладного епіґраму; уся шкала настроїв і емоцій поета знаходить своє відображення в перекладі, — то бурхлива патетика, то тиха зосередженість, то грайливість, позначена рисами ефемеричної манірності» [5, 3]. Особливо вдалим вважається переклад 135-го і 136-го сонетів, побудованих на грі слів, що здавалась нездоланною після появи перекладів Маршака і Каспровича. Однак не скрізь Д. Паламарчук до

сяг високого рівня майстерності — іноді трапляються мовні огріхи, невдалі словосполучення [10, 197].

Нещодавно побачила світ книжка Д. Павличка «Сонети», до якої увійшли переклади трьох сонетів Шекспіра (66-го, 138-го та 144-го). Перекладач досягає високого рівня майстерності художнього перекладу, адекватно відтворює ритмікомелодійну структуру шекспірівських сонетів.

Оскільки у статті неможливо дати вичерпну характеристику всіх перекладів сонетів, зупинимось детальніше на аналізі 66-го сонета — шедевра Шекспірової лірики.

Душевні переживання ліричного героя «Сонетів» виходять за рамки особистих. Драматизм сонета посилюється від усвідомлення того, що людські ваді не одинокі, що це соціальне зло, яке й призводить до морального здичавіння. «66-й сонет в мініатюрі передає філософський зміст і ліричну тональність, характерні для трагедії «Гамлет» [2, 50].

Зриваючи маску з суспільної несправедливості, поет чинить її опір, протиставляючи злу у всіх його виявах свою добросердечність. Тому сонет і завершується знаменитим двовіршем, з якого віє проблиском світлого настрою всепермагаючої любові:

Tired with all these, for restful death I cry
As, to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimm'd in jollity,
And purest faith unhappily forsworn,
And gilded honour shamefully misplaced,
And maiden virtue rudely strumpeted,
And right perfection wrongfully disgraced,
And strength by limping sway disabled,
And art made tongue-tied by authority,
And folly doctor-like controlling skill,
And simple truth miscall'd simplicity,
And captive good attending captain ill:
Tired with all these, from these would I be gone,
Save that, to die, I leave my love alone.

Ціком зрозуміло, що цей сонет не міг не схвилювати таких великих майстрів українського письменства, як І. Франко та Д. Павличко, оригінальна поезія яких також вражає глибиною філософського мислення. Переклади обох поетів наповнені глибоким соціально-політичним змістом, що підсилило соціальне звучання сонета, його викривальну силу. Звичайно, кожен із них підходив до сонета по-своєму відповідно до вимог часу, до розвитку перекладознавства.

Великий Каменяр створив три варіанти цього сонета, в яких послідовно підсилює соціальний мотив, а в останньому, найбільше віддаленому від оригіналу змістом і метрикою, уже з обуренням говорить про соціальний гніт і суспільну несправедливість. Борець за правду і справедливість, він намагається донести цю вершину геніального злету творчої думки до простого народу, зробити її доступною трудящим, для яких він жив і творив. Тому Франко оперує

не абстрактними категоріями, а конкретними, зрозумілими тодішньому читачеві. Так, деяка персоніфікація заслуженої людини *desert* (a beggar born) стає конкретним «працівник в жебрацькому лабіринті». Такими ж конкретними і зрозумілими стали читачеві 10-й і 12-й вірші: «дурень мудрому відмірює права», «добрий в найми йде а ледар ужива» [14, т. 12, 341—342].

Зрозуміліші абстракції збережені, як і їх персоніфікація, причому влучно відтворено й деякі епітети («*халасне* ніщо», «*вірність щирая*»), хоча більшість епітетів втрачено. Заміна їх іншими епітетами і метафорами, такими, як «огиди і облуди», «насилля», «стоїть пище», «надсила» іноді призводить до значних відхилень від оригінального контексту. Домагаючись простоти і виразності думки, поет спеціально допускає ці смислові відступи, вдаючись навіть до порівнянь, яких немає у Шекспіра («А власть над всіма зла, як в очах полуда»).

Деякі відхилення допущено і в синтаксичній структурі та метриці. Анафоричне *and* передане чергуванням «як», «а», «і», чим дешвидозмінюється синтаксичний паралелізм, загострюється протиставлення, підсилюється соціальний зміст та компенсується втрата деяких антитез. Дещо змінена і система римування пекспірівського сонета (пор.: АБАБ ВГВГ ДЕДЕ ЄЄ і ААББ ВГГВ ДЕДЕ ЄЄ), причому переважають жіночі рими, які роблять сонет трохи м'якшим, ніж у Шекспіра.

І справді, незважаючи на деяке загострення соціального змісту в Франкового перекладу віє теплотою, щирістю, задушевністю, безпосередністю ліричної розповіді. Цьому сприяє і майстерне відтворення епіграмного двовірша, останній рядок якого передано антонімічно:

Умер би! Ні, держись тримісяч одинок
Як я умру, й любов моя умре зі мною. [14, т. 12, 342]

Для зіставлення найкраще навести переклад Д. Павличка, оскільки в них багато не тільки спільного, а й відмінного:

Я кличу смерть — дивитися набрало
На жебри і припинення чекати,
На безтурботне і вальшачке байдуже,
На правоту, що її затисла рот.

На честь фальшиву, на дівочу зраду
Поганьблену, на зраду в пишноті,
На правду, що підсоїт накогоду
В грязь обертає почуття сесті.

І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!

Я від цього всього микрав би й нині,
Та як лишити друга в самотині? [9, 262]

Персоніфікації Павличка не такі конкретні, як у Франка, вони більш абстрактні, іноді цілком подібні до авторських (12-й вірш). Проте в Павличка спостерігається більше відхилень при відтворенні образної системи, зокрема дещо видозмінені образи в 4-му, 6-му, 11-му віршах, або ж зовсім далекі від оригіналу узагальнення у 7-му і 8-му віршах, що призвело до деякого порушення синтаксичного паралелізму та усічення анафори у 2-му і 4-му рядках другого катрена. Все ж його образи дуже влучні й оригінальні, особливо в 9-му і 10-му віршах. Яскраво виражена творча індивідуальність поета далася взяти. Це вже не стільки переклад, скільки оригінальний твір.

Переклад Павличка має багато спільного з перекладом С. Маршака, оскільки він також сприймається як «гнівна філіппіка, кинута в обличчя суспільству, як чудово виліплена риторична тирада» [17, 186], в якій з позицій трибуна гнівно засуджуються суспільні пороки. Пафос звинувачення підсилюється використанням лайливого «бидло», що перетворює сонет в сатиричний памфлет. Однак Шекспірів сонет — не грізний памфлет, а насамперед лірична сповідь. Адже всі пороки суспільного ладу сприймаються тут крізь призму переживань великого гуманіста, який вболіває за майбутнє людства і тому гнівно викриває їх.

Подібно до Маршака, Павличків переклад завершується звертанням до друга. Проте Павличко дає краще вирішення заключного вірша (пор. *Save that, to die, I leave my love alone* і *Но жаль тебе покинуть, мій друг!*) шляхом перенесення акценту саме на турботу про друга, якого не можна залишити «в самотині».

Влучно відтворено Павличком шекспірівську систему римування і метрику. Однак у нього, як і у Франка, відсутнє анафоричне обрамлення *Tired with all these*, що несе неабияке стилістичне навантаження. Це зроблено іншими українськими перекладачами:

Стомившись, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до однаю,
І чистій вірності шляхів нема,
І силу немін забива в кайдани,
І честь дівоча вгоплана у бруд,
І почесні не тим, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,
І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурницю,
І гине хист в недоума в руці;

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя. [16, 96]

Уже в першого погляду впадає в око майстерність перекладу Д. Паламарчука, який зберіг не тільки шекспірівську метрику і систему римування, синтаксичний паралелізм і всі анафори, але й усі антитези та більшість персоніфікацій, за винятком 10-го і

11-го віршів, у яких також дуже влучно відтворено зміст. Максимально наблизившись до оригіналу, Паламарчук допускає лише незначні смислові відхилення у 2—4-му віршах.

Д. Паламарчук не дотримується строгого порядку віршів. Навіть своєму місці залишились лише 1-й, 4-й, 6-й, 11-й, 13-й і 14-й вірші. Останні помінялися місцями. Такі трансформації, як відзначає О. Фінкель, можливі при сурядному зв'язку [13, 167]. Паламарчуків переклад відразу завоював прихильність читача і композитор Б. Буевський поклав його на музику.

Звичайно, на цьому не закінчується історія українських перекладів Шекспірової лірики, бо «в перекладацькому мистецтві, як і в усякому мистецтві, немає точки насичення. Чим глибший, чим своєрідніший художній твір, тим ширші можливості для різних його витлумачень та інтерпретацій як читачами і критиками, так перекладачами» [11, 152]. Шекспірова творчість допускає величезну кількість інтерпретацій і «поряд з добрим перекладом «Гамлета» може існувати ще енна кількість таких самих добрих» [6, 95]. Істинно великий твір відкриває нові можливості прочитання і відтворення засобами іншої мови не тільки в різний час [1, 23], але й одночасно, про що свідчать переклади Франка і Гребовського, Паламарчука і Павличка. Геніальні твори взагалі невідчужимі з боку перекладацьких можливостей.

1. Аджик М. Т. Стиль «Гамлета» В. Шекспіра як проблема перекладу. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 1979. 2. Аджик Г. Я., Миланська Н. История английской литературы. М., 1975. 3. Аджик А. А. Лирика Шекспира. Shakespeare W. Sonnets. M., Progress Publishers, 1965. 4. Сидоренко Я. Г. Сонеты в трех томах, т. 2. М., 1946. 5. Кошур Г. П. Шекспирові сонети українською мовою. — Літ. Україна, 1966, 10 лип. 6. Лотик Я. Наскільки новий переклад Шекспіра? — В кн.: Мистецтво перекладу. 1966. М., 1966. 7. Морозов М. М. Нибранные статьи и переводы. М., 1964. 8. Морозов М. М. Статьи о Шекспире. К. 1964. 9. Павличко Д. Сонети. К., 1978. 10. Присяжко І. Сонети Шекспіра — українською. — Вітчизна, 1967, № 4. 11. Радивський М. Т. Про новий переклад сонетів Шекспіра, виконаний О. Фінкелем. — Інформація філологів. Львів, 1971, квіт. 12. Соколовський М. Новини Шекспіром. — Літ. Україна, 1964, 26 квіт. 13. Фінкель А. М. 66-й сонет в руських перекладах. — В кн.: Мистецтво перекладу. Київ, М., 1968. 14. Франко І. Я. Зібрання творів у віридесяти томах, т. 1—12. К., 1976—1978. 15. Шаповалова М. С. Шекспір в українській літературі. Львів, 1976. 16. Шекспір В. Сонети / Пер. Д. Паламарчука. К., 1966. 17. Nashorn Д. Два рішення (Еще раз о 66-м сонете). — В кн.: Мистецтво перекладу. 1966. М., 1968. 18. Halliday F. E. Shakespeare and His Critics. L., 1958. 19. Shakespeare W. The Complete Works. L., 1900.

Подано до редакції 10.10.77